

דבר העורכים

בתפילת מוסף של ראשי חודשים נזכר המשפט "זיכרון לכולם יהיו". יש נוסחאות רבות למילה זו: 'היה', 'היו', 'היה', 'תהיה' ועוד; כל נוסח מאפשר הבנה אחרת של משמעות הזיכרון. אנו בחרנו להביא את הנוסח האשכנזי, 'היו', שמבטא בעינינו את מהותו של הזיכרון: מצד אחד מדובר על העבר, זהו זיכרון; אך העיניים של הכול, של כל מי שאוחזים בזיכרונות אישיים או בזיכרונות קיבוציים, צופות אל העתיד. זיכרון העבר מכונן אותנו ומאפשר לנו להתקדם לעתיד טוב יותר.

במכללת אפרתה שבירושלים - המוציאה לאור את קובצי המאמרים בסדרה 'היסטוריה, הגות, ריאליה' - פועלת זה שנים מספר תוכנית לתואר שני ב'זיכרון, מורשת ישראל וחינוך', ששמה לנגד עיניה את קידום המחקר, הלימוד וההפצה של נושאי הזיכרון. אסופת המאמרים שלפניכם היא אחד מפירותיה של תוכנית זו. היא מאגדת 15 מאמרים מרתקים ומגוונים העוסקים כולם בהיבטים של הזיכרון: במקרא, בציונות, בזיכרון השואה ועוד. בכך היא שוזרת תחומים מגוונים היוצרים פסיפס של דרכי הנצחה וזיכרון בחברה הישראלית. נסקור בקצרה את המאמרים המובאים בכרך זה.

השער הראשון - הזיכרון במקרא

קריאת שם של אדם לזיכרון לאדם אחר היא תופעה ידועה בתרבויות רבות. **יצחק מייטלס** מחדש במאמרו שבמקרא היה לכל אדם שם ייחודי שאין שני לו, והתופעה של קריאת שם לילד על שם אדם גדול מהעבר לא הייתה קיימת. בהמשך הוא מתאר מהן דרכי ההנצחה המקובלות במקרא.

יוני גיאת במאמרו על חג הפורים מנתח את ענייני הזיכרון העולים ממגילת אסתר וממצוות יום הפורים, מהאירועים עצמם המתוארים במגילה ועד "כתבוני לדורות", כיצד התקבעו האירועים והמצוות בזיכרון היהודי הקיבוצי.

השער השני - הזיכרון הציוני - זיכרון מקומות ואישים מההיסטוריה הציונית

מאמרה של **אסתר ינקלביץ'** עוסק בבית הספר החקלאי 'כדור', שהיה מקור לא אכזב לבוגרים בעלי שם שלמדו בו ערב קום המדינה. ברבות השנים הוא הפך מעין מוסד מנציח לרבים מבוגריו שנפלו במלחמות ישראל, ויש בו לוח הנצחה, אנדרטאות וחדר זיכרון, חורשה לזכר הנופלים ועוד.

לנשיא יצחק בן־צבי היה קשר מיוחד לעיר אשקלון, בין השאר משום שבנו עבר להתגורר בה. **אבי ששון וגדעון סובול** מנתחים במאמרם את הקשר המיוחד שהיה לבן־צבי עם העיר ואת מפעלי ההנצחה הרבים בעיר לזכרו: מוסדות תרבות מגוונים, רחובות וכיכרות, חווה חקלאית, מוסדות חינוך, בית כנסת ועוד.

הרב שלמה גורן היה בעיני רבים האדם שהניח את אבני היסוד של הרבנות הצבאית. **רוני קמפינסקי** במאמרו מגלה פרטים לא מוכרים על נתן גרדי, שהניח בפועל את התשתית לרבנות הצבאית, ועל המאבק שלא צלח לתת לו את המזכה (קרדיט) על כך.

השער השלישי - זיכרון השואה

אסף ידידיה כתב על זיכרון השואה בדפוסים היהודיים: כיצד ניסו המנהיגים הדתיים ליצור דפוסי זיכרון יהודיים מסורתיים לשואה על ידי ימי צום, קינות וכי"ב.

על ידי התכתבויות עם ניצולות שואה **ג'ודי תידור באומל־שוורץ** מעלה במאמרה שני דפוסים של הנצחת השואה במישור האישי: קביעת 'פורים קטן' וארוחה חגיגית לציון יום השחרור מהנאצים, ו'הנצחה באבן', הוספת כיתוב המנציח את קורבנות השואה ממשפחת הנפטר על מצבתו.

שני המאמרים שלהלן עוסקים בהנצחה ובזיכרון של קהילות מסוימות:

מנחם קרן־קרץ מעלה במחקרו את דרכי ההנצחה וזיכרון השואה של יהודים יוצאי הקהילות שבמחוז מרמורש (הונגריה): הקמת קהילות פעילות בישראל ובארצות הברית, כתיבת ספרי זיכרון ומגוון פעולות הנצחה. בארצות הברית הלך גל ההנצחה ודעך, ואילו בישראל עדיין נעשות פעולות להנצחת יוצאי מחוז זה.

אריאל סמואל ניתח פרויקט זיכרון מיוחד במינו שקורם עור וגידים בעיירה שטיינפורט שבגרמניה. בני העיירה הלא יהודים הופכים את בניין בית הכנסת הישן לאתר זיכרון, תרבות ופעילות חינוכית לזכר יהודי העיירה שחיו בה לפני השואה.

שולמית חשן (מנצורה) חקרה את הפרספקטיבה של ילדי הגן על ייצוגים חזותיים־חומריים ביום הזיכרון לשואה ולגבורה והסיקה שהייצוגים למיניהם (משחק, ויזואליה, הסבר, סיפור ועוד) הם שחקנים מרכזיים בגן ביום השואה ויוצרים יחד הֶדְבֵּק (קולאז') דינמי של צבעים, מרקמים וצורות המייצגים משמעויות טעונות, ולכל הפרטים ולקשרים ביניהם יש השפעה רבה על ילדי הגן.

השער הרביעי - זיכרון הנפלים

על זיכרון נופלי גוש עציון נכתב רבות. **יוסי שפניר** במאמרו מחדש זווית לא מוכרת על פעילויות הזיכרון שהנהיגו תושבי ניר עציון, שמייסדיו היו כמה מפליטי הגוש וראו בעצמם עד מלחמת ששת הימים נושאי דגל הזיכרון ליישובים שנפלו. בעקבות החזרה לגוש עציון לאחר המלחמה הם הרגישו שחובת ההנצחה הוסרה מהם.

במאי 1974 סערה המדינה בעקבות אסון מעלות, שבו נרצחו 22 ילדים מבית ספר בצפת שהיו בטיול שנתי וישנו בבניין בית ספר במעלות. **בחריה בר כוכבא**, בוגרת התוכנית לתואר שני ב'זיכרון, מורשת ישראל וחינוך', מתחקה במאמרה אחר פעילויות ההנצחה המגוונות שיזמו העיר צפת ותושביה לאירוע קשה זה ועל השחיקה בפעילויות הזיכרון לאורך השנים.

עד כה כמעט לא הוקדש מקום לחקר הזיכרון במרחב בתחום יהודה ושומרון. במאמר פורץ דרך מתווה **רותי כהן**, בוגרת התוכנית לתואר שני ב'זיכרון מורשת ישראל וחינוך', את רציונל ההנצחה לחללי פעולות האיבה באזור דרום הר חברון: לא עוד אנדרטאות ומיצגי זיכרון אלא פעילות חינוכית ותורנית להנצחת חללי פעולות האיבה.

השער החמישי - ענייני הגות וזיכרון

ישראל רוזנסון מציע קריאות חדשות בסיפור 'מצבה' של דוד שמעוני. קריאות אלו עוסקות בגעגועים כלפי העבר: לאווירת סעודה שלישית, לציונות, לזיקה למסורת, וכן בתקווה לעתיד ובציפייה לגאולה.

מוקי צור כותב על הזיכרון בתנועה הקיבוצית וטוען: "כחברה של יהודים הקיבוץ הוא חברה זוכרת. חבריו מספרים את סיפורו", ואפשר לדלות את זיכרונות הקיבוצים מהעלונים ומהיומנים, מהגדות הפסח הקיבוציות ומזיכרונות החלוצים, מהתמונות ומספרי הזיכרון להולכים. גם השִׁפְחָה היא חלק מהנושא, והיו דברים ש'צונזרו' ודברים שהועצמו בזיכרון הקיבוצי המשותף.

אנו מודים לכל העוסקים במלאכה: למחברים ולקוראי המאמרים על הערותיהם החשובות, לפרופ' ישראל רוזנסון על הסיוע, לעורכי הלשון על הליטוש המקצועי של הדברים ולמחלקת הפרסום האקדמי של מכללת אפרתה על העזרה בהוצאת גיליון זה בסדרה 'היסטוריה, הגות, ריאליה'.

חנן יצחקי, יוסי שפנייר, ג'ודי תידור-באומל-שוורץ
עורכי הגיליון